

S Z E M L E

A magyar nyelv kézikönyve

Szerkesztette KIEFER FERENC, a szerkesztő munkatársa SIPTÁR PÉTER. Bp., 2003. 611 lap

1. Az Akadémiai Kiadó 2003-ban „A magyar nyelv kézikönyve” címmel a magyar nyelv iránt érdeklődők körében nagy várakozásokat keltő kiadványt jelentetett meg. A következőkben először ennek a kötetnek az egészéről, koncepciójáról és arányairól, majd az egyes nagyobb egységek témáiról és a témák kidolgozásáról lesz szó; mindenütt olyan terjedelemben és mélységben, ahogyan azt az adott fejezet vitára okot adó elemei és nyelvi kidolgozottsága megkövetelik.

Az Előszóból megtudjuk, hogy eredetileg enciklopédiaszerű feldolgozást terveztek, de később a tanulmánykötet forma mellett döntöttek. Motívumként a felhalmozott jelentős kutatási eredmények összefoglaló bemutatását, valamint a nemzetközi nyelvtudományba való, évszázados szünet utáni újbóli integrálódást említi a szerkesztő. A kötetet a MTA Nyelvtudományi Intézetének kutatói írták, egyes fejezetekre külső munkatársakat kértek fel. A szerkesztő előrelátóan minden lényegesebb buktatóra védekezően kitér: érvel az esetleges vitatható nézetek előfordulása, a helyenkénti belső inkohérencia vagy az esetenkénti „nem minden szempontból megalapozott ismeretek” közzététele mellett. Megtudjuk, hogy az elméleti keretek kiválasztásában leginkább a mai nyelvészet nemzetközi irányának fő vonulatához való igazodás szándéka játszott szerepet.

A koncepció szerint a kézikönyv lefedi a magyar nyelvtudomány legfontosabb területeit, és az összefoglalások tükrözik az utóbbi évtizedekben végbement újításokat, elvi-módszerbeli változásokat és a legfrissebb kutatási eredményeket is. Kitér arra, hogy miért nem terveztek szemantikai, pragmatikai fejezeteket, vagy hogy például olyan kedvelt magyar nyelvészeti részterület, mint a névtan, művelésének virágzása ellenére miért maradt ki a kötetből. (A kötet koncepciójában a lényeges elméleti újítások szempontja döntő volt, a névtan pedig a szerkesztők szerint kevés új elvi-módszerbeli megközelítést tartalmaz, arra az újítás nem jellemző.) A fejezetbeosztás és a szerzők felsorolása közben ismét hangsúlyozza a szerkesztő, hogy az utóbbi évtizedek ismeretanyaga eredményeinek összegzésére vállalkoztak, s ez szerintük sem kis feladat. Megtudjuk, hogy az egyes fejezeteket két-két lektor olvasta, véleményezte. – A kötet végén névmutató és tárgymutató található.

2. A kötet címe és koncepciója. – A kézikönyv meglehetősen hagyományos és felelősségteljes műfaj: „valamely tudományág eredményeit rendszerező, összefoglaló mű” (ÉKsz.). Napjainkban valóban időszerű lehet a magyar nyelvészet kutatási eredményeinek áttekintő bemutatása. Az egyes elméleti megközelítéseknek az előszóban is említett különbözősége és az egyféle szempontú válogatás miatt azonban az egyoldalúság vádja is joggal érheti a kötetet. Számomra a koncepció legkevésbé indokolható eleme a címválasztás. A „kézikönyv” cím, műfaj ugyanis valóban feltételezi az egységes szempontokból történő kidolgozást és a teljes körű áttekintést, a szintézisre való törekvést. Ennek a jelen kötetben sajnos kevés nyomát találjuk. A láthatóan egyénileg kidolgozott fejezetek, tanulmányok mindegyike más és más. A kötet több alapvető szempontból is heterogén egységek halmaza: a tanulmányok, fejezetek nemegyszer műfajilag, orientációban, célzatosságban, stílusban és kidolgozottságban is igen különbözőek. Akad a fejezetek között vitairat, színvonalas ismeretterjesztő összefoglalás, próbafejezet (munkavázlat, fejezetvázlat), kutatói eredményismertető, programok áttekintő ismertetése, klasszikus-hagyományos taxonomikus összefoglalás. Hiányzik az egyes fejezetek összedolgozása, kötétté szervezése. A meglevő fejezeteket ebben a formában kézikönyvként összegezni aligha szerencsés: helyette sokkal inkább megfelelő lehetne egy „tanulmányok”, „fejezetek” jellegű címadás. Elsősorban a leendő olvasók megfelelő tájékoztatása miatt lenne erre szükség, mivel a kötet címe félrevezető.

A fejezetek beosztása, csoportosítása és a témakörök. – A fejezetbeosztás ugyan vitatható, de a meglevőt is el lehet fogadni, meg lehet indokolni. – A tárgyalt témakörök időszerűsége, újdonságértéke jelentősen eltérő: egyes témák, kutatási területek teljesen újak lehetnek a nagyközönségnek (pl. a pszicholingvisztika, a neurolingvisztika, a nyelvpolitika, a nyelv és jog kérdése, a számítógépes nyelvészet), ezért egy ezekre kiterjedő fejezetválogatás, tanulmánykötet összeállítása önmagában is indokolható lett volna. Más fejezetek esetében a közérthető és rövid áttekintést, a mintegy ismeretterjesztő műfajú tárgyalást nemcsak vagy nem elsősorban az újdonságérték teszi indokolttá, hanem az is, hogy az adott témában elkészült nagyobb s különleges tematikájú kötetek részben túlzottan szakmaiak, részben túlzottan részletesek, terjedelmesek, esetenként pedig nehezen áttekinthetők. (Ilyen területek például a magyar nyelv története, a generatív transzformációs iskola kereteire épülő leíró nyelvtani fejezetek köre, továbbá a szövegten, a nyelvi norma, a stílus kérdése, valamint a magyar nyelv társadalmi vonatkozásainak tárgyalása, a nyelvjáráások témaköre; hasonlóképpen igaz ez a fentebb már az újdonságérték kapcsán említett pszicholingvisztika vagy neurolingvisztika témájára is.) Másfelől egyes témákban hiányzik a korszerű, közérthető, egy helyen megtekinthető áttekintés. (Ilyen a szókészlet eredetének vagy a nyelvújításnak, illetőleg például a nyelvművelésnek a kérdése.) – A témakörök jogosultságát, tárgyalásuk, áttekintésük időszerűségét nézve tehát több helyen is egyetérthetünk a szerkesztőkkel. Meg kell jegyezni azonban, hogy az előszóban említett szintézisigénynek a jelenlegi kézikönyv-fejezetek nem mindegyike felel meg, egyes fejezetek eleve – koncepciójuk vagy tárgyalásmódjuk, a szerző választott attitűdje miatt – nem is felelhetnének meg ilyen elvárásnak. Ebben a formában

az összeállítás sem tematikai, sem műfaji-stiláris tekintetben nem felel meg egy kézikönyvvel szemben joggal támasztható elvárásoknak, olvasói igényeknek.

A kötet fejezeteinek egy részében nem találjuk az előszóban nemegyszer megemlített és hangsúlyozott legújabb kutatási eredményeket. Ez a kitétel nyilvánvalóan elsősorban a nemzetközi nyelvtudományba való integrálódást különösképpen megvalósító, a generatív modellen alapuló fejezetekre értendő, ott azonban kivédhetetlenül jelentkezik – a szerkesztő által védekezőleg már megelőlegezett – egyoldalúság, amit én nem látok védhetőnek. Másrészt viszont az emlegetett újdonság-kötelezettségnek minden fejezetre érvényesnek kellene lennie – esetenként viszont ez alig teljesül.

A k i d o l g o z á s . – A terjedelmi korlátozottságra, a koncepciónak a terjedelmi kereteket érintő szempontjaira az előszó nem utal – így viszont üres formalitásként hat a több helyen, több fejezetben vissza-visszatérő mentegetőzés, hogy ti. csak néhány példát, jelenséget ragad ki a szerző, vagy hogy a terjedelem nem teszi lehetővé a bővebb tárgyalást, hogy „itt csupán néhány fontosabb változást mutathatunk be” (45) stb. Ez jelentősen csökkenti a kézikönyv tudományos hitelét, komolyan vehetőségét.

3. Fejezetek, témakörök. – A) Nyelvtörténet. – A történeti nagyfejezet „A magyar mint finnugor nyelv” fejezetre, továbbá a „Magyar nyelvtörténet” alcímmel megkülönböztetett további 5 fejezetre tagolódik: ez utóbbiak a hagyományos tagolást megtartva az ősmagyar, ómagyar és középmagyar korszak szerinti, hasonló felépítésű fejezetekre bomlanak; ezt követi a nyelvújítás kérdése és a magyar nyelv szókészlete eredetének tárgyalása. – A főbb témákkal egyet lehet érteni, a fejezetbeosztás is indokolható. A 2., 3. és a 4. fejezet szerzői hasonló szempontok szerint tagolták dolgozatukat, így a tárgyalás áttekinthetőbbé, világosabbá válik, a folyamatok, jelenségek összevethetőbbek és könnyebben érthetőek; a konkrét tartalmi, valamint stiláris, nyelvi megformálásbeli jellemzők tekintetében azonban még ez a három alfejezet sem kellően egyenletes.

A nyelvtörténeti részből minden szempontból a legsikerültebb fejezet a nyelvújítás tárgyalása. Stilárisan és műfaji tekintetben, de tartalmilag is arányos, mértéktartó és világos. Ahogyan fentebb említettem, a nyelvújítás ilyenfajta vázlatos, közérthető áttekintése, művelődéstörténeti beágyazása és megvilágítása régóta hiányzik a nyelvészeti irodalomból. Ez a tanulmány a hiányt rövid, de színvonalas összeggel sikeresen pótolja; az egész kötetnek ez az egyik legjobban sikerült fejezete.

Hasonlóképpen hiánypótló szerepűnek érzem és ezért feltétlenül hasznosnak is tartom a szó-készletnek, illetőleg a szóállomány eredetének önálló fejezetben való tárgyalását. Néhány megjegyzést azonban indokoltnak látok megtenni. – A fejezet stílusát, arányait jónak találom, de egy rövid őstörténeti-etimológiai háttér- és problémavázlat a legelején azért szükséges lenne. Másrészt a kidolgozásban néhány helyen zavaró logikai és technikai hibákat, következetlenségeket is találhatunk (pl. elfogadhatatlan egy ilyen könyvben a szavak csoportjainak heterogén szempontú, pongyola címkézése, kategorizálása, mint pl. a 119–20. lapon ekképpen: igék, melléknevek, számnevek; majd: állatok, lótarás, növények; vagy másképpen kell címkézni az osztályozás csoportjait, vagy nem kell ilyen merev számozási hierarchiába rendezni őket, s így akár már egy oldottabb, hozzávetőleges megfogalmazás is megfelelő lehetne, mint pl. egyes állatnevek, bizonyos alapselekvések nevei stb.). – Az egyes etimológiai csoportok esetében az újabb felvetésekre utaló irodalmat nem mindig találjuk meg (*hattyú*, *hód* szavunkra vonatkozóan pl. I. RÓNA-TAS ANDRÁS, Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. In: Honfoglalás és nyelvészet. Bp., 1997. 49–60). Másrészt a kötet kiemelten kezelt alapelvét, a legújabb kutatási eredményeket mint hivatkozást jó lett volna a fejezetben is konkretizálni (l. pl. a 119. lapon: „az uráli nyelvtudomány legújabb eredményei szerint”). – Különösen problematikus az onomatopoetikus, szóteremtéssel keletkezett szavak esetében egyfelől az, hogy csak a belső keletkezésű, már a nyelv önálló életében keletkezett szavaknál van visszamenőleges, erőltet utalás az efféle szavak alapnyelvi meglétére, az örökölt ősi szóképzési rétegeknél nem esik szó erről a csoportról, szemben a későbbi fajsúlyos, gazdag anyagú tárgyalásokkal

(vö. pl. 140, 141. lapok: a *csap*, *csepeg*, *fakad* töveire vonatkozó utalás; de felmerül ugyanez a kérdés a 140. lap alján említett *hasad*, *kapar*, *kecsegtet*, *tapos* töveinek esetében is). Másfelől – a hangutánzásnak és a hangulatfestésnek mint motivációnak a termékeny voltát elismerve – kifogásolható, hogy számos szó kétségek jelzése nélkül került ebbe a nagy és nehezen megkérdőjelezhető, vagy legalábbis az etimológia szempontjából sokkal szabadabban kezelhető csoportba. Ez azért is problematikus, mert többször joggal merülhet fel a tövek ősi örökségként való jelenléte is (*matat*, *tát*, *pillant*, *lebeg*). Máskor viszont nehezen lehet elfogadni, hogy legalább kétségeket ne fogalmazunk meg például a következőknél: *gajdol*, *durmol*, *duruzsol*, *reszel*, *riszál*, *serceg*, *pacsirta*, *bak-tat*, *bandukol*, *bóbiskol*, *babrál*, *vicsorog*, *bizsereg*, *alamuszi*, *báb*. Meglátásom szerint ugyanis a felsoroltak között nagy százalékban vannak, lehetnek átvételből származó lexémák, tövek, alakok (pl. latin, német vagy szlovák [szláv] etimonnal). A túlzott leegyszerűsítés, a kétségnélküliség – a kötetben több helyütt is előfordul – vesztélyes lehet, a kötet tudományos értékét jelentősen csökkentheti.

A finnugor rokonság mibenlétét, a magyar nyelv önálló életének ősmagyar, ómagyar és középmagyar korszakát áttekintő fejezetek felépítésükben jól követhetők. – A finnugor rokonságról szóló fejezet megfelelően foglalja össze a témakört; a szakirodalom azonban zavarbaejtő: főképpen terjedelmi, némileg azonban tartalmi és formai tekintetben is (ez utóbbi momentumhoz: a „Zsirai 1994” önmagában, egyéb évszám szerepeltetése nélkül nagyon szerencsétlen és megtévesztő). Érdemes még megjegyezni a kötetben másutt is többször előforduló, szakmai szempontból és a szabotosság tekintetében is kifogásolható következő cím- és megfogalmazástípusokat: *ősi vonások a hangtan*, *alaktan területén* vagy *a mondattan finnugor vonásai* stb. – mivel nem a mondattanak, a hangtannak stb., hanem a mondatnak, a hangrendszernek, a nyelvi rendszernek stb. a vonásairól, jelenségeiről van szó. Előfordul a forrásszöveg pontatlan idézése is (24. lapon: *feheruuarurea*). Helyenként túlzottan sematikus vagy árnyalatlan, kissé túlzó a megfogalmazás (a 21. lapon: a magyar nyelv rokonságáról vallott nézetek minősítése pl. a török eredet esetében óvatosabb megfogalmazást kíván, főként egy nagyközönségnek is szánt műben, de még a hun–magyar kapcsolatokra vonatkozóan is óvatosabban fogalmaznék). Az érvelés nélküli megbélyegzés, a csak egyetlen véleményt ismertető, azt viszont kétségek nélkül kész tényként előtáró megfogalmazások – amint már jeleztem – szintén csökkenthetik a munka tudományos értékét.

Az egyes magyar nyelvtörténeti korszakok szerinti áttekintések közül a legjobban a középmagyar korszak fejezete sikerült: a szerző nyugodt, biztos vonalvezetéssel, kiegyensúlyozott, érthető stílusban foglalja össze mondanivalóját, kellő körültekintéssel él tartalmi kérdésekben is.

Ennél több vitatható eleme és pontja van az ősmagyar kor fejezetének. Akad rosszul megválasztott, félreérthető, történetietlen példa (l. 47. lapon: a *várék* alakot az itt közölt módon nem származtathatjuk, hiszen az *-á/-é* megoszlás nemcsak hangrendi, hanem funkcionális, morfológiai törvényszerűségeknek is engedelmeskedve alakult ki, így került a mély tövek mellé a magas toldalék; labiális magas hangrendű szót kellett volna választani, vagy másképpen szemléltetni a jelenséget). Hasonló a helyzet a személyjelezésre vonatkozó bekezdésben: a *házak ~ házuk* alakok elkülönülésének bemutatása ilyenképpen történetietlen, aligha lehetséges). Az ikes ragozás kialakulásának összefoglalásában a megfogalmazás leegyszerűsítő és megtévesztő, továbbá a talán legfontosabb mozzanatra, a tárgyrag terjedésével párhuzamosan a tárgyragos és ragtalan szerkezetek szembenállásának funkciókihasználódását a folyamat valószínű motívumaként nem említi. Az alternatív lehetőségek, magyarázatok, a másféle, de szintén szóba jöhető megoldások még a létezésükre való utalásra sem érdemesültek (pl. az *-i* birtoktöbbsesítő, a *-t* tárgyrag, az *-é* birtokjel stb. esetében). Különösen zavaró egy-egy, a további fejezetek fényében megnyilvánuló inkoherenca: az összedolgozatlanság jele például, hogy míg e fejezet szerzője szerint az *-i* birtoktöbbsesítő egyértelműen „egy alapnyelvi többsesjelnek az örököse”, addig a következő fejezet szerzője szerint „eredetileg E/3. személyű birtokos személyjel” volt. Valóban mindkét variáns létező magyarázat, kidolgozott érvrendszerrel és szakirodalommal, tiszteletet érdemlő kutatásokkal, azonban így semmiképpen sem használhatók föl egy a tudományos igényességnek is megfelelni kívánó kézikönyvben. Indo-

kolatlan nagyvonalúságot mutat például az ilyen megfogalmazás: *körforgásszerű mozgás* (52), hiszen ez nem valódi körforgás, s noha érdekesen hangzik, megtéveszti az olvasót. – A latívuszi *-k ősi ragunknak és rendszerhatásainak szintén nagy és jelentős, kidolgozott irodalma van, főként a szegedi iskola képviselőinek jóvoltából (MÉSZÖLY GEDEON, NYÍRI ANTAL); a morféma azonban még az említés szintjén sem jelenik meg, még ott sem, ahol az feltétlenül szükséges lenne: az igenévképzők, a hangváltozások területén. Indokolatlanul összemossódik a * γ és a * β hangunk története is. Az egyes, különböző szerzők tollából származó fejezetek eltérő megoldásai egészen odáig vezetnek, hogy eligazítás helyett az olvasó nehezen összerakható vagy ellentmondó, esetleg szakadozott képet kap egyes folyamatokról. Például a finnugor rokonságról szóló részben megemlíti a szerző az -ó, -ő igenévképző -k, -p előzményét, majd az ósmagyar kornál ezekre már utalás sincs; megtudjuk, viszont, hogy e képzők γ v a g y β hangalakban lehettek jelen ekkoriban; ugyanezen fejezetben a hangrendszernél viszont arról értesülünk, hogy a γ hang csakis szó belsőjében fordult elő (vö.: *joke* >> *jó* 'folyó' szavunk, ill. néhány jövevényszó: 46). Kérdés most már, hogy mit kezdjen az olvasó például a TA. *zamtah*, *azah* szóalakjaival? Kellő összehangoltság híján a vázlatos áttekintések nemhogy segítenék a gyors eligazodást, de inkább növelik a zűrzavart, és bizonytalansághoz vezetnek.

Az ómagyar korszak fejezete a kötet egyik legkevésbé sikerült része. Mind tartalmilag, mind nyelviileg és technikailag annyi kívánnivalót hagy maga után, hogy ki kell jelentenünk: ezt sem a szerző, sem a lektorok nem nézték át megfelelően. Itt csupán utalok néhány hibára, elégtelenségre. – Többször előfordul központozásbeli vagy kisebb helyesírási hiba (pl. „figura etymologica-jellegű”: 80), nem megfelelően szerkesztett, rossz szórendű vagy hibás szerkezetű mondat (pl. a névelő kimaradása miatt agrammatikus a mondat a 64. lapon). Zavaró, hogy magánhangzó előtti helyzetben is az *eme* változatot használja a szerző („*eme* első emlékei”: 65). A példaszavak írásában a tipográfia, a jelentésfeloldás, a mai alakok teljes zűrzavara mutatkozik: a fejezetben végig (!) ötletszerűen váltogatják egymást a betűhív, a korabeli fonetikus, tehát olvasati, kiejtést reprezentáló és a mai megfelelőt mai köznyelviséggel felvonultató alakok (*ünüttei*, *hiul*; *timnucebelevl*, *világbele*, *bújabelől*, *parisbalól*: 79) vagy a csak morfológiai szinten megfelelő mai párhuzamok, mint *bútór*, *bútórt*. Nemcsak az az olvasó benyomása, hogy itt-ott benne maradt a kéziratban egy-két hevenyészett példa, hanem határozottan úgy látszik, mintha a szerző nem is törekedett volna egységes megoldásra, ami egy nyelvtörténeti témájú tudományos munkában elfogadhatatlan. (Megjegyzem: még az olvasatok tekintetében a legmesszebb menőig szabadságot adó BENKŐ-féle olvasatvariációkban sem fordul elő úgy együtt, egy szinten két olvasat, ahogy azt a szerző leírta, pl. egymás mellett az *isemüküt* és az *Ádámot* – BENKŐNél ez így néz ki: *isemüköt* és *Ádámot* a felső, tehát a szerinte legvalószínűbb sorban). – Van értelemszerű betűhiány, hiba is: az illabialis utótagú kettőshangzónál, például *fordit* > *fordít* (73). – Tartalmilag sok az átgondolatlan, még több a vitatható pont, de sajnos előfordul nyilvánvalóan hibás, téves megállapítás is. Kategorikus kijelentések, félgazságok sorakoznak egymás után. A HB. *igy fa* szerkezetében a szerző az *igy*-nek határozatlan névmási értékelését is lehetségesnek tartja: ez azonban a kontextus függvényében lehetetlen. Az egyes szavak, ha az írásbeliségben a nyelvmélekek között nincs többé nyomuk, a szerző szerint egyszerűen „kivesznek” (*heon*, *isa*: 70). – A kettőshangzokról szóló részben az egytagú *háj*, *báj* szavakról azt tudjuk meg, hogy bennük megmaradt a kettőshangzó (74). Ez a megállapítás helytelen, hiszen itt már hosszú magánhangzó és *j* mássalhangzó kapcsolatáról van szó. (Az összefüggés megvan ugyan a történeti előzménnyel, azonban miközben a kettőshangzó két rövid eleméből az egyik – a nyomaték révén – szabályos hosszú magánhangzová válik, aközben a kettőshangzó másik eleme – a CVC fonetikai alkatú tövek rendszerhatására, a halmazukba való besorolódással – szabályos mássalhangzová lényegül át; a *hai* > *háj* folyamatban tehát az induló pont valóban kettőshangzó, a végpont azonban hosszú magánhangzó és szabályos mássalhangzó kapcsolata; vö. a kérdést még a *j* fonetikai és fonológiai alkatáról lefolyt vitákkal.)

A leegyszerűsítő, torzító megfogalmazások, amelyekből sok van e fejezetben is, nem feltárják a nyelvi folyamatokat, hanem éppen eltakarják őket a szemünk elől; például: „az ómagyar

korszakban keletkezett a hosszú nyílt *e*, de a 16–17. sz.-ban már ki is veszett nyelvünkől, csupán egyes nyelvjárásokban maradt meg” (74). Egy efféle beállítás történetietlen, hiszen éppen a nyelvjárások, a nyelvmelék és a norma viszonyát érintő átjárások, átrendeződések maradnak homályban, s olybá tűnik, mintha egy hang a nyelvben hirtelen megjelent, majd hirtelen eltűnt volna, de egy nyelvjárásban, ami „nem a nyelv”, megmaradt; mindez annak fényében lesz igazán érthetetlen egy gondolkodó olvasónak, hogy a fejezet azzal indít: a magyarság nyelve ebben a korban a nyelvjárások összessége (63), ami önmagában szintén vitatható, pontatlan megfogalmazás, ha sejthető is, mire gondol a szerző. Hasonló a helyzet a nyíltabbá válás és az egyéb tendenciák lezárulásának sommás korhoz kötésével is: ezeket legalább egy kiegészítéssel értelmezni, árnyalni kellene, figyelembe véve a nyelvjárások jelentős különbözéseit és vallomásukat. Igencsak vitatható az a következtetési séma is, melyben a szerző így érvel: „az *o* és *ö* nem vesz részt a nyúlásban, mert amikor a szóvégi magánhangzók eltűntek, és a tőhangzó nyúlása bekövetkezett, még nem volt nyelvünkben *ó*, *ő* fonéma” (74). A premissza és a következtetés egyaránt vitatható. – Ugyanitt a lap alján a kétnyíltszótagos tendencia félreérthető, illetve értelmezhetetlennek tűnő kifejtését találjuk, nyilván nem kellően figyelmes fogalmazásból eredően: „két egymást követő nyílt szótag esetén a középsőnek a magánhangzója kiesett” (74). Hasonlóan kellemetlen az olvasónak azon elmélgednie, mit jelenthet az, hogy „a *c* hangot *t*-vel vettük át”; az pedig végképp meghaladja az olvasó képességeit, hogy rájöjjön: hol lehet az *odutta* (HB.) szóban a felszólító módnak – a szerző állítása szerint – ott hasonulást szenvedő *j* jele (75). – Sok a nem kellően indokolható, magyarázatlanul hagyott idegen kifejezés is (*latin arealitás*), vagy az üres, modoros idegenszó-, divatszóhasználat (pl. a *markáns* melléknév többször is előfordul: *markáns változást szenved* stb.). – Érthetetlen, hogyan kerülhetett bele ez a fejezet ilyen pszichozati stádiumban egy kézikönyvbe. (Bár nem releváns, mégis nehéz az olvasónak magában tartania abbeli meggyőződését, hogy ez a kézirat valahogyan a végén, sietősen, kapkodva készült, s már nem volt idő a kellő ellenőrzésre. Ez persze nem menti sem a szerkesztőt, sem a szerzőt.)

A nyelvtörténeti részhez befejezésképpen még néhány megjegyzés. – A Szabács Viadala nyelvmelékként való felvonultatása megkövetelné a hamisítványvitának legalább a megemlítését (67). – Számos fontos folyamat, témakör maradt ki a nyelvtörténeti fejezetekből (is). Még csak említve sincs például a *-nyi* képző, melynek kialakulása igen sok tanulsággal szolgálhatna. A véghangzók helyzetéhez kötött megmaradásáról csupán annyit tudunk meg, hogy a *szerelemű*, *harmuhígy* szavakban a mássalhangzó-torlódás utáni pozícióban tovább tartják magukat a véghangzók, holott a véghangzó–előhangzó viszony kulcsfontosságú tőtani, morfológiai kérdés, és megtárgyalása az egész magyar nyelvtörténet megalapozásához is nélkülözhetetlen (vö. 73); a HB. *teremté* ~ *terümtévé*, *mundá* ~ *mundová* alakjainak tanulságaira legalább utalni szintén igen fontos lenne e helyütt, hiszen a hiátussal összefüggő funkciómegoszlásra is példákkal szolgál (vö. 75).

B) A nyelvtani rendszer. – A magyar nyelv működő rendszerének leírása, áttekintése a transzformációs generativista iskola mintáin, kereteiben történik; a „Strukturális magyar nyelvtan”, valamint az „Új magyar nyelvtan” köteteiben már közzétett eredményeket találjuk meg itt kisebb-nagyobb eltérésekkel, adaptációval, változtatásokkal.

Többé-kevésbé mindhárom fejezetre jellemző: nagyfokú önkényességgel választották ki a szerzők, hogy miről beszéljenek. Számos alapvető kérdés egyáltalán szóba sem kerül. Ez esetleg abban az esetben lenne elfogadható, ha legalább megjelölnék: mely területeket milyen megfontolásból mellőztek, illetőleg azokat az olvasó mely kötetekben, enciklopédikus, kézikönyvszerű szakmunkákban találhatja meg kielégítő részletességgel. Erre azonban nem kerül sor. Az egyes irodalomjegyzékek is szegényesek és igen egyoldalú válogatást tükröznek. Márpedig ha a magyar nyelv kézikönyvét veszi kezébe az ember, joggal szeretne tájékozódni például a tőtipusok és a hangtörvények teljes rendszeréről ugyanúgy, mint például képzőrendszerünk gazdag állományáról vagy a névutók és az igekötők állományi és rendszertani kérdéseiről stb.; szófajtani kérdésekről nem is beszélve. Az egyes fejezetek azonban néhány – igaz, többnyire valóban alapvető – jelenség kiválasztásával

és azok rövid, vázlatos összegzésével, az alapelvek ismertetésével és néhány példányi illusztrációval elvégzettnek tekintik feladatukat. Mindhárom fejezetre jellemző továbbá az is, hogy általános bennük a túlzottan magabiztos, kételkedést nem tartalmazó, árnyalatlan, kinyilatkoztatásszerű állítás és szabálymegfogalmazás, noha több esetben nemcsak a vitatható (már kidolgozott, alátámasztott) ellenvélemények figyelmen kívül hagyásáról van szó, hanem vasok tévedésekről is.

H a n g t a n . – Előrebocsátom: a hangsúly és a hanglejtés kérdését nem tartom olyan problémamentesen a hangtan körébe utalhatónak, mint a fejezet szerzője. A hangtani rész két nagyobb egységre bomlik: a magyar hangrendszer és hangtörvények rövid, vázlatos bemutatására és a hangsúlybeli, hanglejtésbeli szabályszerűségek tárgyalására.

A fonémák leírása és a hangokkal kapcsolatos jelenségek (egyes morfológiai sajátosságok) elemzése egészében véve meggyőző, az érvelés világos, logikus, a fejezet terjedelme gazdaságos, stílusa közérthető. Tartalmával szakmai tekintetben nagyrészt egyet lehet érteni. Néhány megjegyzés azonban itt is szükséges. – Funkciótlan és zavart keltő a 162. lap első bekezdésének végén található okoskodás a nyílásfokok két szintben való összevonásának lehetőségéről, mivel egyrészt: ennek semmilyen hasznosságát nem említi a szerző, csupán megemlíti mint elvi lehetőséget; másrészt: a későbbiekben több helyen is előkerül az az egyébként helyes megfigyelés, hogy a középső nyelvvállású hangoknak kiemelt szerep jut a kiesés-betoldás, előhangzóképzés stb. körében. (Csak jelzem, hogy ez egyúttal a magyar nyelvtan súlyponti kérdései közé tartozik, hiszen kategóriális, szófaji, mondattani alapszerkezeteket és szabályokat érintenek a középső nyelvvállású előhangzók egyes oppozíciói.) – Némi belső következetlenséghez és aránytalansághoz vezet, hogy míg a 166. lap közepén a teljesen rendhagyónak nevezett *tó-tava, hő-heve* stb. típusról megjegyzi a szerző: „túl elszigetelt ahhoz, hogy érdemes legyen hangtani szabályba foglalni”, addig egyrészt például a 167. lapon az ún. nyitótövek kapcsán (vö.: „a nyitótőség egyes szótövek egyedi tulajdonsága”), másrészt a 168. lapon a hangzóihiányos tőtipusról való hosszadalmas, konklúzió nélküli fejtegetésben hasonlóan egyedi, tőhöz kötött jelenségekről értekezik, elmélkedik. – A betoldás vagy kiesés problémája elvi-módszertani kérdésként valóban fontos lehet, ám egy ilyen terjedelmű, vázlatos kontextusban és ilyen előzetes érvelés után aligha van helye; felesleges, elbizonytalanít, zavart kelt. (A 167. lapon egyébként van egy nem teljesen odaillő példa is: a *kódex-kodifikál* pár, amely még speciálisabb és elszigeteltebb, mint az emlegetett *tó-tavak* sor.) – A zengőhangokról tett megállapítás, mely szerint nem minősülnek sem zöngésnek, sem zöngétlennek (169), a laikus olvasók kedvéért megerősítő kiegészítést, hogy ti. rendszertani, fonológiai szempontból. – Nem tekinthető kellően udvarias stílusbeli fordulatnak és gesztusnak az olvasó irányában a 169. lap tetején található, a *dz*-re vonatkozó megfontolások kihagyását közlő lakonikus fordulat, ti. hogy „be kell érünk annyival, hogy a *dz*-t mássalhangzó-kapcsolatnak tekintjük”. Ez azért sem érthető, mert az egész fejezet amúgy is eléggé rövid, és például az „Új magyar nyelvtan”-ban épp ez a részlet az egyik legjobb fejtegetés, melynek jelentőségét újdonsága külön is kiemeli, és az érvelést szükségessé is teszi (szemben pl. a 167–8. lapon található s már említett, felesleges, zavaró fejtegetésekkel). – Ami leginkább kifogásolható, hogy sok minden kimaradt, sok a hiányzó jelenség és téma: a számos nem érintett kérdésre, mint már jeleztem, illetet volna legalább egy további tájékoztató eligazítást adni az olvasónak (a magyar tőtipusok rendszere eléggé szépen ki van dolgozva több szakkönyvünkben is); természetesen ezt az alaktani fejezetben is megtehetette volna a kézikönyv, de ott sem találunk ilyen utalást vagy eligazítást.

A hangsúly és a hanglejtés áttekintő tárgyalása kevésbé sikerült, kielégtelen. Számos kellően át nem gondolt, alá nem támasztott megállapítást is tartalmaz, helyenként ellentmondásokkal, tévedésekkel. Néhány megjegyzés. 7.3.: A főhangsúly definíciója nincs kellően kidolgozva, s a fejezet későbbi pontjain már csak a főhangsúly itt bevezetett jelével találkozunk, ami tovább nehezíti az eligazodást. Maga a főhangsúly elnevezés is erősen kérdőjeleessé válik a szerző által megkísérelt definíció fényében, a további példákban pedig zavarba ejtően sok lesz a főhangsúly. (A *Zsolti szedi szét* a *motorodat* példában [175] a *szedi szét* mindkét eleme valóban új dallamelemet indít a szerző

szerint? Vagy: a főnévi szerkezeteknél a *nagyon drága*; *három kabát* szerkezetekben minden elem új dallamelemet indítana?) – 7.3.1.: A névszói szerkezetek hangsúlyozásáról mondottakkal nem lehet teljesen egyetérteni. Torz képet kapunk a magyar jelzős szerkezet tipikus hangsúlyviszonyairól. (Hogy az alaptag mindig hangsúlyos, ez így nem igaz; a bejelölt hangsúlyok idegenszerű hangsúlyozást is takarhatnak.) – Nem helytálló az a megállapítás sem, hogy egyedül a *gyanánt* névutó lehet kötelezően hangsúlytalan, hiszen például a *lévén*, *létére* ugyanígy viselkedik. De másról is szó van itt: minden lexikai elem, melyet alkalmilag névutóféle szerepben használunk, ugyanígy kötelezően hangsúlytalan lesz, például a *gyanánt*-nak megfelelően az *értékben* szóalak (*zálog értékben*) stb. – A tartalmatlan módosítóknak nevezett elemek tulajdonképpen metanyelvi viszonyt kifejező módosító részek, miként a mondat szintjén megjelenő módosítószók is (*végezredményben*, *természetesen*: lehet ragos névszó, hangsúllyal – lehet módosítószó, hangsúly nélkül). – Az *írt néhány regényt*, az *úgynevezett pajszer* stb. típusú szerkezetekben nem helyes a választható hangsúlyjelzés: ezek ilyen szerkezetben kötelezően hangsúlytalanok maradnak. – A névmások tárgyalásában az egyik példa hangsúlyjelölése rossz: az *ő maga* után következő *hozta szoba* szórenddel a mondat fókuszos lesz, tehát kötelező az irtóhangsúlyozás. – A mutató névmásokra vonatkozó lehetőségek felvázolása túl bonyolult, és nem is mindenben helyes. A mutató névmás használatípusait megfigyelve két esetet érdemes elkülöníteni: vagy kötelezően hangsúlyos (kijelölő jelzői) vagy egyéb esetben nem választhatóan, hanem kötelezően hangsúlytalan (az *ez a kérdés* kezdetű példamondatnak véleményem szerint nyelvileg nem lehet releváns megoldása a választható mutató névmási hangsúly – a *kérdés* szó változatlanul megmaradó hangsúlya mellett). – 7.3.2.: A 176. lap *derékig vízben állva g*) példájának magyarázata helytelen: a *derékig vízben állt* szerkezetnél a „közfogott helyzetre” való utalás után következő két példa közül a csillagozott a helyes, hiszen az *állt a vízben* és a *vízben állt* szerkezetek, különösképpen pedig a *derékig* állapotféle mértékhatározóval bővítve másként viselkednek: a *derékig vízben állt* szerkezet *vízben állt* része egypólusú, a módosító mintájára viselkedve elől hangsúlyos, az *állt* ige pedig hangsúlytalanul tapad hozzá. – Teljesen elhibázott a melléknévi igenév hangsúlyozásának taglalása, a jelölt hangsúlyviszonyok helytelenek (176): a további bővítménnyel kiegészített igenévi szerkezetben az igenév elveszíti hangsúlyát. Nem helytálló az az okoskodás sem, hogy a d–f) példákban mindkét bejelölt hangsúlyozási változat egyformán gyakori lehet. – Feleslegesen zavarkeltő kitétel e résznek a végén az igekötős igék (*lehullott*, *felügyelő*) igenévi formája igetövének hangsúlytalanságát kiemelni, mivel ezt egy felsőbb, alapvetőbb szabály már biztosítja: a szóhangsúly. Amikor az összetevő elemek elmozdulnak a szintaktikai műveletek miatt (ezeknél az igeneveknél ez nem is lehetséges), akkor már nem egy szóban vannak ezek az elemek, így a szóhangsúly már nem zárhatja ki az esetlegesen szükségessé váló hangsúlyozásukat. – A többszörös fókusz tárgyalása nem olyan gyakori vagy tipikus, hogy ennyi helyet és figyelmet érdemelne, arról nem szólva, hogy csakis speciális megoldásokkal kivitelezhető, vagyis hanglejtésbeli és főként szünettel való megerősítéssel együtt lehet érvényes vagy tipikusan felismerhető, azonosítható. (A szünetről, a tempóról azonban a kézikönyv nem szól.) – Az, hogy a főhangsúly ereje, nyomatéka még relatíve sem fontos, nem megnyugtató állítás: vö. például a 179. lapon a szembeállító, mintegy metanyelvi vonatkozású szerzői példákban a tipikus és helyes, egyértelmű hangsúlyozás a szembeállított elemet a legnagyobb nyomatékkal követeli ejteni, különben értelmetlenné, illetve félreérthetővé válhat a hangsúlyozás (a szünet és ritmus, tempó itt is különösen fontos szerephez jut).

A hanglejtés tárgyalásának elején ismét feltűnik a hangsúly, a hangerő kérdésének tisztázása: „a valóságos hangerőkülönbségek nem érdekesek a főhangsúly szempontjából”, valamint az, hogy „a főhangsúlyos lehet gyengébb a mellékhangsúlyosnál”. Ezek a megállapítások tovább gyengítik a hangsúlyokról kialakult képünket. (Azt én sem vitatnám, hogy megfelelően kifejező szünet, tempó és dallamvezetés mellett a kevésbé pontos és előrelátó súlyadagolás is elegendő lehet az egyértelműséghez, hiszen itt is működik a redundancia jelensége.) – 7.4.: A dallamelemek, melyekből a magyarban 10 + 2 van a szerző szerint (korábban 11 + 2: 1. Új magyar nyelvtan) – a meghatározás

szerint „nyelvtani szerepű dallamminták”. A nyelvtani szerep fogalmának pontos kifejtése, értelmezése híján ez a megállapítás kevésbé használható föl számszerűsítésre, a dallamformák számának meghatározására. Az egyes, jórészt a hagyományos nyelvtanokban is részletesen leírt hanglejtésminták valóban léteznek, ám közel sem olyan egyértelmű a megfeleltetésük, mint amilyennek ebből a rövid fejezetből gondolhatnánk. Például teljességgel hiányzik az affektusok és a pragmatikai vonatkozások elemzése, noha a hanglejtésformák jó része nem nyelvtani, grammatikai, hanem affektuális, pragmatikai síkon és dimenziókban működik. (A *mért kell az erdőbe menni ahhoz, hogy...* mondat például nemcsak a megadott *féleső* módon hangoztatható tipikusan; az eső-emelkedő menet egyáltalán nem csak a szembeállítás mozzanatát hordozhatja, annál részben több, részben pedig más érzelmi-pragmatikai funkciót fejezhet ki, mely adott esetben lehet szembeállítás, máskor ironia, harmadszor felhívás, kissé számonkérő hangvétellel – például kérdő mondat: *Hová mész?* stb., stb. A példák a szerzőtől vagy egymás fölé rétegződő esetek majdnem korlátlanul szaporíthatók.) Mindezek miatt, noha a leírtak mint például alátámasztott állítások részben-egészben helytállóak, a magyar hanglejtés e kézikönyvi fejezete számomra nem meggyőző.

A z a l a k t a n i f e j e z e t rövid, gazdaságos vázlatát igyekszik adni a legfontosabb termékeny morfológiai folyamatoknak, kategóriatisztázásoknak. Nagyrészt helytálló és világosan tagolt mondanivalót, állításokat tartalmaz, megfelelő példákkal szemléltetve. Itt is főképpen a hiányok nyomasztóak: rengeteg kérdés maradt ki, amelyekről egy kézikönyvben legalább utalásszerűen, eligazodást adva, további irodalmat javasolva szólni kellene. – A fejezetben leírtakkal kapcsolatban csupán két apró észrevételt teszek. – A képzőkhöz: az ún. nonszensz tövekkel való próbák kellő körültekintés híján félrevezetőek lehetnek (a 188. lap ide vonatkozó érvelése elnagyolt, nem is meggyőző, számos rejtett tényezőt a szerző nem vesz figyelembe); illetőleg a 8.6.4. a)-ban a *-nyi* vagy az *-i* képzőre megállapított szabályt kérdőjelessé tehetik egyes további példák (vö. pl.: *maroknyian, istenien*). – A 8.9.4.-ben, a birtokos személyragokról szóló fejezetben (a cím némileg meglepő: személyjelek – személyragok?) a szerző három elvi lehetőséget ismertet – az oda tartozó, alapos érvelést felvonultató szakirodalmakra való hivatkozás nélkül (irodalomjegyzékben sincs). Még meglepőbb azonban, hogy a negyedik megoldási változatot nem is említi a szerző. RÁCZ ENDRE egy részletes tanulmányt szentelt ennek a témának korábban (A birtokos személyragozásnak a birtok többségét kifejező alakrendszere: TanSzóf. 135–49), s ő maga ott az *-i*, *-ai*, *-ei*, *-jai*, *-jei* alternánsok felvétele mellett foglalt állást. Nagy kár, hogy ez a megfontolandó, logikus, a gyakorlatban is jól használható elemzési megoldás meg sincs említve. – A fejezet ebben a formában egy kézikönyv morfológiafejezete iránti elvárásoknak kevésbé tud megfelelni.

A m o n d a t t a n i f e j e z e t a maga eszközeivel már teljesebb képet ad az egyszerű mondatot felépítő szerkezetek működéséről, szabályairól. Az alárendelő mondatra vonatkozó kisebb alfejezetre nagy szükség volt, a szerző jól és érthetően foglalta össze a legfontosabb alapelveket. Hiányzik azonban a magyar mondatban sok fontos fejezete: például a mellérendelés vagy a sajátos jelentéstartalmak tárgyalása stb. Ezekből kiváló kötetek és tanulmányok állnak rendelkezésre, nem egy közülük a generatív nyelvtani sémákat alkalmazza – hogy csak egyet említsünk: BÁNRÉTI ZOLTÁNNAK „A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról” című alapos munkája (NytudÉrt. 117. Bp., 1983.); de rájuk vonatkozó utalást nem találunk.

Az egyszerű mondat generatív-transzformációs alapú leírásában a szerző igyekszik kellő példaanyaggal szemléltetni és részletes magyarázatokkal alátámasztani mondandóját, nagyrészt sikerrel. Az olvasó számára a legnagyobb problémát az jelentheti, hogy néhol nem azt illusztrálja a példa, amit kellene; illetőleg esetenként nem helytálló a megfogalmazott szabályszerűség. Másfelől a belső arányok is fel-felborulnak: egyes periferikus kérdésekkel például túl hosszan foglalkozik a szerző (pl. a kvantorok használata), míg néhány alapvető magyar mondatnapi jelenséget (pl. a névutói vagy a határozószói kifejezés kérdései) mintegy mellékesen tárgyal, s nem is kellő alaposítással. – Helyenként zavart okoz a hagyományos terminológiával való erőltetett polemizálás. (Pl. az efféle kijelentések: az *elnök* nem ... részes határozója, hanem „szemantikailag a *részt* vesz

ige alanya”; a baj itt az, hogy az alany grammatikai kategória, nem pedig szemantikai – 235.) Használó pl. az az eset, amikor a *sem* tagadószó jellegét utasítja el a szerző, vagy amikor a többszörös tagadás kifejezést helyteleníti.) A kellően megalapozott, tisztázott terminológia nélkül az ilyen megjegyzéseknek több lehet a káruk, mint a hasznuk.

A vitatható vagy esetenként tévedésen is alapuló pontok taglalását, mivel azok részletes illusztrálást, példákat és magyarázatot követelnének tőlem is, e helyütt mellőzni vagyok kénytelen. Utalásszerű felsorolásban csupán azokra a helyekre hivatkozom, ahol nem helyálló vagy nem kifogástalan megállapítások, példák szerepelnek. – 9.2.2. (7): Nemcsak az állapotot kifejező igékkel alkotott topik nélküli mondatok nyomatékos hatásúak. 9.3.1. (19): nemcsak cselekvő szerepű alany nem állhat igemódosítóként; valamint az i) példa nem a megnevezett okból rosszul formált. – A (75b) szerinti hangoztatás nem létezik: az *okosan* határozó csak közbeékelésként, tehát szünettel, vagyis helyesírásiilag csakis vessző vagy gondolatjel jelölésével együtt szerepelhet. A (78b) szerinti struktúra nem mindig helytelen. A (85) – (86) – (87) és a (89) példái, valamint a hozzá tartozó szabályok nem elegendően specifikáltak, a bemutatott struktúrák nem mindig rosszak; vannak ellenpéldák is. (Az *énekkart alakít* szerkezet például már szótárilag, prototípusa szerint is alkalmas fókuszos felhasználásra is.) A (92b) valóban rossz, de más miatt; így a kiinduló érvelést nem támogatja. A névutói kifejezés fejezete elnagyolt, a történeti mozzanatok összekeverednek a strukturális tényezőkkel. Az, hogy „a névutó formailag birtokviszonyban áll bővítményével” – nem adekvát (229). – A (113b) nem létezik: a *keresztül* vagy igekötő, vagy határozószó – mindkét esetben másképp írandó, és másképpen is viselkedik; a szerző egy nem létező esetet kever ki a palettán. – (126b) Egy ilyen mondat létezése számomra kérdéses; de hogy nem tipikusan jól formált, az kétségtelen.

C) A *szöveg és a stílus* kérdéseit áttekintő két fejezet ugyanazon szerző munkája. Mindkét tanulmány újszerű megközelítésben, valóban a kérdéskör teljes területét igyekszik átfogni és rendszerezni. A stílusról szóló fejezet ilyen tekintetben sikerültebbnek látszik: jók a kiemelt alapszempontok, a kidolgozás pedig nagyrészt világos és érthető. A szövegről szóló áttekintés több ponton homályos, túl tömör vagy körülményes és túl elvont, illetőleg gyakran valósággal hemzsegek benne az – egyrészt – ki nem bontott, fel sem oldott, – másrészt – az egyszerűen csupán felesleges idegen szavak, terminológiai szerepű kifejezések. Ilyen részek: különösképpen a 246. lap (a harmadik bekezdésétől kezdődően), vagy a stíluselméleti részben a 266. lapnak a metaforáról szóló fejtegetése. Előfordul elírás a táblázatokban is (a kapocs félreérthetően van elhelyezve: 262; a táblázat alsó sorának középső rubrikái felcserélődtek: 264); helyenként a szóhasználat is zavaró a fedésben levő terminológiai kifejezések ütközése miatt (pl. hatókör, összetevő), vagy félreérthető a köznyelvben gyakori negatív jelentés miatt (pl. egocentrikus). – Tartalmi tekintetben is vannak vitatható, vitára sarkalló megállapításai mindkét fejezetnek, de első megközelítésben ezt a felvezetést is elfogadhatjuk mint egy lehetséges, meggyőző változatot.

D) A *magyar nyelv területi változatai* egység két részből áll: egy a nyelvjárásokat és a regionális változatokat tárgyaló, valamint egy a határon túli magyar nyelvváltozatokat áttekintő fejezetből. Mindkettő igyekszik teljes áttekintést adni a megjelölt kérdéskörrel. Itt is, ott is megtaláljuk a szociolingvisztikai szemlélet szempontjait is, különösképpen a második tanulmányban, melyben eddig kevésbé vagy egyáltalán nem tárgyalt szempontokkal is megismerkedhet az olvasó. A kézikönyv többi fejezetéhez hasonlóan ezek a tanulmányok is csupán ízelítőt adnak témájukból, a teljes áttekintés még vázlatosan sem valósul meg. A fejezetek stílusban, nyelvtanilag nagyrészt kiegyensúlyozottak, közérthetők, világosak. – Tartalmi vonatkozásban a második fejezet felvezető részében akadnak olyan részletek, melyek túlzóak és torzítást is tartalmaznak. Ilyen a magyar nyelv művelés elleni indokolatlan támadás, hangulatkeltés (302), és ennek szerves folytatásaként az a gondolatmenet, mely ehhez a megállapításhoz is elvezeti a szerzőt: „a Trianon óta megjelent magyar nyelv tanok és szótárak nem a magyar nyelv, hanem a magyarországi standard magyar nyelv tanai és szótárak” (303). Az efféle sarkító, meghökkentő fogalmazás – éppen hangu-

latkeltő, félrevezető volta miatt – nem való tudományos munkába. A magyar nyelv művelés elleni támadásokra alább még vissza kell térnünk egy kirívó fejezet kapcsán.

E) A következő egység a magyar nyelv társadalmi változataival foglalkozik. Az itt helyet foglaló tanulmányok olyan újabb megközelítéseket, szempontokat is bemutatnak, melyek a közelmúlt szociolingvisztikai kutatásainak megélénkülése nyomán keletkező új eredményekre alapoznak: szó esik például a variabilitás, a kétnyelvűség vagy a nyelvtervezés, a nyelvpolitika kérdéseiről is.

A 14. fejezet, mely a magyar nyelvhasználat variabilitását tárgyalja, jól sikerült áttekintés. A szerző jól választja ki a legfontosabb kérdéseket, az illusztrációk és magyarázatok is meggyőzőek. Néhány – a normával kapcsolatos hagyományos nyelvészvéleményekre tett – megjegyzéstől, oldalvágástól eltekintve a fejezet stílusa, nyelvezte kiegyensúlyozott, mértéktartó, megfelel a tudományosság követelményeinek. – A BUSZI felméréseiről összeállított áttekintésnek a kézikönyvbe való bekerülését helyeselhetjük. Elhelyezése a fejezeten belül és a kötet egészében azonban talán nem a legjobb. (Mint egy kutatási program ismertetése – függeléként, hátul talán megfelelőbb lenne.) A vizsgálatok lényegének, módszereinek, céljainak, részben eredményeinek ismertetése, a kutatásról való tájékoztatás igen hasznos – még szakemberek számára is. – A kétnyelvűség és többnyelvűség kérdéseinek taglalása már a jelenségnek a köztudatba való bejuttatása miatt is indokolt, másrészt az alapvető fogalmak, elvi kérdések tisztázásával fontos feladatot végez el a szerző. Elismerésre méltó, hogy a tanulmány írója törekedett a kérdésben elhangzott nyelvészvélemények számbavételére, ugyanakkor ez nem ment a világosság, az áttekinthetőség rovására. A feladatot a szerző jól oldotta meg: mind tartalmilag, mind nyelvileg kiegyensúlyozott, arányos, meggyőző fejezete ez a kötetnek. – A 18. rész a nyelvi norma kérdésének elméleti körüljárása, áttekintése a főbb meghatározó szempontok, tényezők számbavételével. Jól sikerült, tömör, mégis érthető fejezet.

A nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelv művelés témájáról egy, a magyar nyelv művelés becsmérlésére irányuló fejezetben kapunk képet. Már az előszó utal egyes – minden bizonnyal – vitát keltő fejezetekre, s a nyelv művelésről szóló fejezetet már ott konkrétan is megemlíti a szerkesztő. – A 17. fejezet szerzője a tanulmány tanúsága szerint legfőbb feladatának azt tartotta, hogy kifejezze leplezetlen ellenszenvét a magyar nyelv műveléssel szemben, hogy minden lehetséges helyen és módon elítélje azt, továbbá hogy mindenfajta jogi, kulturális, nyelvi és bármiféle egyéb szóba jöhető károkozásért felelőssé tegye a magyar nyelv művelést és művelőit. Nem maradt ki természetesen a politikai érvrendszer sem: a nyelv művelés mint a letűnt diktatúra kollaboránsa tűnik elének. – A fejezetet elsősorban stílusa, attitűdje teszi alkalmatlanná az ebben a kötetben való szerepeltetésre. Higgadt, mértéktartó, a tudományossághoz elengedhetetlen tárgyilagos hangvétel helyett a szerző kirohanásokat intéz a nyelv művelés és a vele összekapcsolódó egyes hagyományos felfogások ellen. Az írás következetesen hamis színben tünteti fel a nyelv művelést, valótlanságokat állítva róla; stílusa lekicsinylő, bántó, gúnyos (pl. az írásjelhasználat szintjén is, vö. a rendszeres idézőjel-használatokat a hagyományos vagy megszokott kifejezések aposztrofálásában). A fejezetben szereplő következtetések szerkezete gyakran hamis premisszákat tartalmaz, torzító, csúsztató konklúziókkal találkozunk, máskor félrevezető a megfogalmazás vagy hamis a sugalmazott előfeltevés. A nem helytálló állítások és következtetések mindenütt jellemzik az írást, ahol a nyelv művelés kerül szóba. – A szerző gondolatmenetét az egyoldalú, torzító beállítás miatt tudományos érvelésnek nem tekinthetjük. Mindez nemcsak a kötet, hanem a téma és a szerző szempontjából is igen káros. Az olvasó fontos dolgokról nem szerezhet tudomást; amit viszont megtalál, azt csak elferdítve szemlélheti. A fejezet szerzőjének – egyébként – sok tekintetben alapos a felkészültsége; helyenként az is kiderül, hogy jó megfigyelései, figyelemre érdemes új megjegyzései, szempontjai is vannak; de nem vehetjük komolyan, mert éppen a szerző által teremtet hangnem taszítja el a témától és az érveléstől a tárgyilagos, érdeklődő, értelmes olvasót. – Tartalmi kérdésekre most nem térek ki, csupán jelzem, hogy a szerző felfogásának egyes részei megdöbbentőek és aggasztóak.

Különösen azok a részletek elképesztőek, melyekben azt állítja, hogy a nyelvi jogok súlyos csorbulását leginkább a nyelvművelés céljai szerint értelmezett normaterjesztés okozza, idézi elő.

A szerkesztőknek ezt a gúnyiratba hajló fejezetet semmiképpen nem lett volna szabad felvenniük egy kézikönyvnek szánt összeállításba. Már csak azért sem, mert az ebben a fejezetben elburjánzó mondandó jó része nehezen tekinthető – bármilyen – komolyan vehető kutatás eredményének (amit az előszó is a válogatás egyetlen, legfontosabb szempontjaként említ).

F) A nyelv és pszichológia fejezet is öröndetes újdonság a magyar nyelvészeti kézikönyvek tematikájában. A pszicholingvisztikai kutatásoknak és eredményeiknek, valamint a gyermeknyelvi vizsgálatok eredményeinek összefoglalását és áttekintését egyetlen szerzőtől kapjuk. Mindkét fejezet meggyőző, alapos, nagyrészt érthető áttekintése a témának, számos érdekes, figyelemre méltó kutatási eredmény felmutatásával. A gyermeknyelvi rész talán jobban sikerült nyelvi-stiláris szempontból. A 19. fejezetben nemegyszer megnehezíti a megértést a körülményes fogalmazásmód (formális, terjengős szerkezetek), helyenként pedig az, hogy a szerző láthatóan nehezen tud eltávolodni, elszakadni a tudományos publikációk gondolati sémáitól, felvezetéseitől, terminológiájától. Néhol a túlzott tömörség, a magyarázathiány, másutt a homályosság akadályozza a megértést (pl. a 430. lap 4. ábrája; illetőleg a 20.2.5.1. fejezet első két bekezdése és ígékötös példái).

G) A beszédtevékenység címen összefoglalt két fejezet a neurolingvisztika és a fonetika területéről ad áttekintést. Mindkét tanulmány kézikönyvbe illő kidolgozású. A fonetika fejezet nyelvi-stiláris szempontból, valamint arányait, terjedelmét és kiegyensúlyozottságát tekintve is a kötet egyik legjobban sikerült része; minden tekintetben megfelel az elvárásoknak. – A neurolingvisztika fejezete itt-ott túlzottan szakmai kifejezéseket használ (különösen halmozódik ez a 21.6.-ban, a távlatokról szóló részben); néhány helyen a nyelvi megformálás sem kifogástalan (pl. a 482. oldal 16–17. sora; 21.5.5., 4. sor: *szorosan szinkronizált* stb.), azonban egyébként hasznos és jó áttekintése ennek a nem könnyű és nem is annyira megszokott témának.

H) Érdekes, izgalmas területekkel egészül ki a kötet a 23. és a 24. fejezetben: az a l k a l m a z o t t n y e l v é s z e t címszóval jelzett utolsó részben. – A nyelv és jog kérdése igencsak időszerű, és eléggé keveset is hallhat, tudhat róla az átlagos, hétköznapi ember; de még a nyelvész vagy a jogász számára is informatív a fejezet. A felvetett témák, kérdések fontosak és érdekesek, az áttekintés jó. Néhol a nyelvezetben akad kifogásolnivaló, például egy-egy pongyolaság vagy helyesírási hiba (*nyelvi bűnök* – a 23.1.2. szakasz végén; vagy a 23.2.5. elején: *cigány vizsgálatból*). – A nyelvtechnológiai fejezet a számítógépes nyelvészet kérdéseivel, a létrehozott programokkal és termékekkel, eredményekkel ismerteti meg az olvasót, eljutva egészen a gépi beszédelfismerés problémáig. Az áttekintés a kor embere számára szinte nélkülözhetetlen, s a nyelvészek számára is hasznos eligazítást ad.

4. „A magyar nyelv kézikönyve” címmel megjelent kötet tanulságait nehéz röviden összefoglalni. A könyv ebben a formában túl sok fogyatékoságot, hibát és egyenetlenséget tartalmaz ahhoz, hogy elfogadhassuk a magyar nyelv reprezentáns kézikönyvének. A több helyen is jellemzően előforduló szakirodalmi és szemléleti egyoldalúság, a jelentős tematikai hiányok, valamint – elsősorban – a magyar nyelvművelés értékei iránti közömbösség és támadások lehangolóak. Pedig napjainkban anyanyelvünknek rendkívüli mértékben szüksége lenne arra, hogy beszélői, művelői és tudós kutatói egymással összefogva melléálljanak. Csak így juthatunk el az anyanyelvi nevelődés és kultúra rangjának, fontosságának közösségi méretű felismertetéséhez; csakis így oldhatjuk meg a hozzá kapcsolódó legsürgősebb feladatainkat, mint például a nyelvi kompetenciájukban egyre vésszebben meggyengülő ifjabb nemzedékek megtanítását a hatékony és árnyalt anyanyelvi kommunikációra és önkifejezésre. És ebben a nyelvészeknek elől kellene járniuk. A szerkesztők – a kritikákat is megszívólva – legközelebb talán megpróbálkoznak majd egy nehezebb, de gyümölcsözőbb utat választani: a magyar nyelvészeti hagyományok teljesebb beépítésével és egy szélesebb körű szakmai együttműködés igényével létrehozni a magyar nyelv kézikönyvét.

H. TÓTH TIBOR